

Utopia contemporană între neo-liberalism și globalism

Eugenia IRIMIAȘ*

Key-words: *utopia, history, neo-liberalism, global society, imagination*

Lucrarea invită la o succintă discuție privitoare la istorismul utopiei, pus în evidență de utopia contemporană. În acest context semnalăm relația care se stabilește între realitate și imaginarul utopic. Idealurile utopiei contemporane traversează tot mai adesea granițele visului, înspre terenul ferm și concret al istoriei. Pornind de la această stare de fapt, lucrarea încearcă să descrie funcționarea mentalității utopice ca atitudine în fața existenței istorice și avansează ipoteza potrivit căreia ideea utopică aplicată realului încearcă să legitimizeze o nouă istorie pe bazele nesigure și înșelătoare ale imaginarului și implicit ale ficțiunii. Este pus în evidență mecanismul concret de insinuare a mentalității utopice în real și sunt prezentate două tendințe specifice societăților moderne care se transformă în două teme mari ale utopiei contemporane: neo-liberalismul și globalismul. Lucrarea analizează modul în care proiecțiile utopice imaginare se răsfrâng asupra structurilor modurilor de viață reale, instituind un dublu regim al imaginii (fantasmatic și realist), ce conferă amplitudine imaginarului utopic. Una din concluziile studiului ar fi că utopia modernă este tentată să gândească în termeni globali și să mediteze asupra ideilor neo-liberale ca posibil punct de plecare în construcția noii societăți utopice. Pornind de la identificarea succintă a liniilor de forță ale neo-liberalismului, am încercat să urmărim atât gradul de corespondență a acestora cu matricea utopică, precum și tipul de discurs întrebuințat în conturarea noii imagini. Ceea ce am dorit să evidențiem este ideea că forța utopiei și mereu noutatea acesteia constă în mentalitatea *recuperatorie* a valorilor vieții: nesfârșitul lanț al idealului utopic ipostaziat, răspunzând sensibil la fiecare moment de dezvoltare a societății și apărând în perfectă armonie cu nevoile schimbătoare ale existenței istorice, conține în prezent, ca și cu sute de ani în urmă, aceeași casetă de valori imuabile ale umanității.

1. Utopia – construct imaginar și istoric

Utopia, ca mod artistic de înfățișare a lumii, este determinată în același timp de realitate și imaginar. Funcționând necondiționat într-un regim al imaginarului, utopia își are originea în realitatea istorică imediată. Această dublă condiționare ne

* Universitatea „Babes-Bolyai”, Cluj-Napoca, România.

obligă la o succintă discuție privitoare la istorismul utopiei, pus în evidență mai pregnant de utopia contemporană. Înțelegem prin termenul de *istorism al utopiei* acea perspectivă unificatoare care explică apariția, dezvoltarea și estomparea sau anularea fenomenului utopic în strânsă legătură cu condițiile istorice care i-au dat naștere.

Utopia se raportează cu precădere la imaginar, și nu la real, tot așa cum speranța sau neliniștea conținute în corpusul utopic stau mai degrabă sub semnul posibilului decât al actualului. Dacă de-a lungul evoluției sale în istoria curentelor sociopolitice și a modurilor de expresie artistică pe care le-a practicat, utopia nu s-a lăsat influențată de condițiile concrete și prezente ale istoriei, o astfel de orientare este tot mai des întâlnită în cazul noii utopii. Sintagma „noua utopie” face referire la utopia contemporană, pe care o plasăm cronologic la o dată începând cu a doua jumătate a secolului XX (un posibil punct de referință, oarecum aleatoriu, poate fi considerat romanul lui Orwell *O mie nouă sute optzeci și patru*, antiutopie apărută în 1948). Este momentul în care utopia reacționează în mod diferit la semnalele venite din exterior. Ea încetează a mai fi un refugiu pasiv în imaginar și își reconsideră statusul pe două coordonate: pe de-o parte, mentalitatea utopică se insinuează cu tot mai mare pregnanță în real, împrumutând structura și modul de organizare a societăților moderne. Pe de altă parte, re-așezarea reală a istoriei pe o direcție predominant utopică devine posibilă prin contribuția manifestă a ficțiunii utopice, care proiectează asupra experienței imediate matricea perfecțiunii. În aceste condiții utopia contemporană pierde acea inocență în fața istoriei despre care vorbea J. J. Wunenburger (1979: 199) când sublinia statutul exclusiv imaginar al creațiilor artistice utopice:

Imaginația utopică poate trece, ca semn, drept nerăbdare sau exigență, dar nu se supune proceselor intentate în mod obișnuit realului; ea se află golită de orice responsabilitate în fața istoriei, fiind întotdeauna un apel spre un „dincolo”. Visând ceea ce nu este sau cel puțin ascunzându-se în spatele acestei aparențe, ea se vrea întotdeauna inocentă în ceea ce privește faptele și crimele sociopolitice.

Nu este și cazul utopiei moderne. Dacă, până la apariția antiutopiilor secolului XX, delimitarea strictă de istorie reprezenta o trăsătură definitorie a utopiei¹, idealurile utopiei contemporane traversează tot mai adesea granițele visului, înspre terenul ferm și concret al istoriei. Astfel, imaginarul utopic intervine frecvent în organizarea realului, contribuind la contaminarea acestuia cu elemente până mai ieri proprii doar ficțiunilor utopice. Un singur exemplu este edificator: limbajul utopic și gramatica utopiei devin în fenomenologia utopică contemporană nu numai un instrument de descriere sau reprezentare a proiectelor utopice, ci și un indicator al gradului de contaminare a realității cu utopisme ori elemente utopice. Analizând aceste tendințe, J. J. Wunenburger (1979: 200) subliniază tot mai agresiv insinuare în real a mentalității utopice:

...utopia nu mai inspiră doar grupuri marginale din straturile de jos ale societății, ci ea servește ca instrument de organizare difuză a societății globale.

¹ Este perfect relevantă în acest sens observația lui J. J. Wunenburger: „...procesul utopic caută să se spele pe mâini de eșecurile intrării sale în istorie, pentru a salva speranța și a reanima căutarea unui paradis ale cărui porți se deplasează tot mai departe” (1979: 199).

Aspectul de altercație violentă face pe nesimțite loc unei gestiuni planificate a realului, ale cărui modele sunt transportate de la corpusurile literare la manualele de economie politică sau de drept social. Dinspre contra-puterea exaltată, utopia a trecut de partea puterilor serioase și raționale.

Poate fi observat cadrul paradoxal al funcționării mentalității utopice ca atitudine în fața existenței istorice: ideea utopică aplicată realului încearcă să legitimizeze o nouă istorie pe bazele nesigure și înșelătoare ale imaginarului și implicit ale ficțiunii. Astfel, toate experimentele imaginare de inovație socială bazate pe vis și speranță își au sorginea în intenția subiacentă de ordonare a realului potrivit unui ideal de perfecțiune, capabil să inducă împlinirea ființei și fericirea acesteia. Efectul acestei orientări în societatea modernă este tot mai nuanțat, culminând cu suprapunerea imaginarului utopic peste realul imediat (Wunenburger 1979: 200):

...istoria imaginației utopice scoate în evidență faptul că fantasmalele cetății ideale nu mai trec doar drept idei orientând încărcătura și controlul istoriei de către un om emancipat și deplin dezvoltat, ci au devenit, printr-un soi de uzură a frontierelor dintre imaginar și real, chiar formele statelor moderne.

J. J. Wunenburger în capitolul *Democrația pre-totalitară* al studiului său dedicat utopiei și crizei imaginarului detectează trei tendințe ce indică încastrarea mentalității utopiene² în funcționarea reală a societăților ce își asumă idealuri de progres și fericire. Acestea ar fi: a. formarea unei clase politice caracterizate de o legitimitate rațională (grație votului universal); b. o nivelare a structurilor sociale (masificarea, uniformizarea indivizilor); c. un cult colectiv al bunăstării (favorizat de tehnologie). Aceste tendințe se vor regăsi în planul de organizare a lumii contemporane, ce reacționează prompt la insinuarea idealului utopic în istorie și pe care Ernst Bloch (1970: 139) îl identifică fără echivoc: „Istoria mondială este o experiență dirijată înspre o lume potențial dreaptă și bună”.

Prin urmare, societățile industriale contemporane – contaminate de gândirea utopică, adoptă, cel puțin la nivel intențional, ideile de progres și fericire specifice tematicii utopiei, etalând o logică politică și economică totalizatoare drept condiții imperative ale realizării acestor idei. De aici decurge de acum tot mai frecvent discutata și în aceeași măsură exersata „gestiune totalitară” a existenței cotidiene, pe care orientarea utopică contemporană și-o asumă și cu care se identifică la toate nivelurile discursului său: social, politic, didactic ori literar. Sesizăm în același timp, în ideea contemporană a globalizării un prim germene al totalitarismului asupra căruia ne previne majoritatea antiutopiilor, tot așa cum statutul libertății este convertit în societățile reformiste și liberale contemporane într-un soi de egalitate nivelatoare instituționalizată, regășibilă în noua utopie. Semnalăm relația strânsă, deși oarecum improprie, care se stabilește între realitate și imaginarul utopic: utopistul e uneori convertit la experimentul practic al proiectului istoric de instaurare a unei democrații liberale (aceasta părându-i capabilă să îi împlinească speranța utopică) și, invers, existența în realitate a unei ideologii impregnate de elemente utopice (cum ar fi, spre exemplu, guvernarea parlamentară devotată ideilor de

² Am preferat acest termen celui de „mentalitate utopică” pentru a evita o cât de mică asociere a determinantului respectiv cu posibila conotație negativă – aceea a unui fapt imposibil de îndeplinit. Pentru detalii privind cele trei tendințe, vezi Wunenburger 1979: 202.

prosperitate universală, libertate, egalitate, fraternitate) dă credibilitate conceptului de societate utopică³, legitimează, cu alte cuvinte, forța politicului de a transforma societatea în conformitate cu matricea cetății ideale. Această tendință este semnalată de G. Lapouge în studiul său *Utopie și civilizații*:

Istoria nu mai este revelația buimacă a programelor ireparabile ale lui Dumnezeu, ea enunță tactica și strategia pe care națiunile le aplică pentru a-și asigura gloria, puterea, libertatea sau exprimarea (Lapouge 1978: 149).

Insinuarea mentalității utopice în real este însă puțin profitabilă pentru utopie, ca produs al sensibilității artistice, din cel puțin două motive. Întâi pentru că, împrumutând fantasmelor speranțelor sale discursului politic, utopia își expune automat valorile unui proces devalorizator inițiat de confruntarea diverselor ideologii. În al doilea rând, sensibilitatea sistemului utopic pare a se dilua în contact cu formele concrete, istorice, de organizare socială: descrierea fenomenului de masificare, de dezindividualizare, de omogenizare a stratificărilor sociale are un impact cu totul diferit în cazul prezentării lui într-un program politic sau într-un roman. Subliniem în acest context următorul fenomen – specific orientării utopice contemporane și în totalitate guvernat de istorismul utopiei: credibilitatea utopiei ca mod de imaginare a existenței este asigurată pe două coordonate care, deși opuse, nu se exclud reciproc. Pe coordonata realului, utopia își împrumută elementele de bază ideologiilor și discursurilor politice, găsind cu acestea cât mai multe locuri comune dinspre care să ia în stăpânire și să modifice realitatea. Pe coordonata imaginarului, utopia continuă să plămuiască lumi virtuale a căror organizare pare a se confunda din ce în ce mai mult cu realitatea.

Mecanismul concret de insinuare a mentalității utopice în real se produce prin revitalizarea câtorva trăsături perene ale utopiei, precum *masificarea*, *colectivismul*, *conducerea centralizată* – trăsături ce pot fi regăsite în organizarea statelor moderne. Fenomenul implică în mod clar răspunderea Statului în *organizarea* societății, cu urmări directe și imediate în anularea existenței private – aceasta fiind una din trăsăturile definitorii ale societății moderne⁴. Ceea ce cu patru-cinci decenii în urmă părea simplă ficțiune utopică se transformă în zilele noastre într-un soi de „utopie silențioasă”, cum o numește J. J. Wunenburger, indusă, spune el, de ideologia democratică, masificarea și egalitarismul economic. Setea de fericire a societăților contemporane este atât de dramatică, încât pe altarul acesteia societățile renunță la individualitate, înregimentându-se într-un colectivism dirijat și optând pentru o

³ Cercetătorul extinde și nuanțează impactul ideilor utopice asupra societății, încercând să surprindă resorturile prin care mentalitatea utopică se insinuează în real: „Diluând violența utopică în instituția democratică, reglată prin jocul legilor sale, filosofia puterii contractuale a difuzat o copie subredă a utopiei în funcționarea concretă a societăților occidentale moderne” (Wunenburger 1979: 204).

⁴ J. J. Wunenburger descrie sugestiv această tendință încărcată de conotații utopice a societății noastre moderne. Referindu-se la activitatea umană, el observă: „Oricare din activitățile sale întâlnește aparatul greu de norme colective, condiție prealabilă fixată de Stat pentru o participare a tuturor la aceleași servicii și aceleași favoruri. Existența devine tot mai codificată, delimitată de un câmp uniform de reguli administrative care împiedică capriciul și imaginația. Marja de toleranță și de deviere sunt restrânse, comportamentele sunt supuse standardelor: viața și moartea, sănătatea și boala, sedentarismul și mișcarea, activitatea și inactivitatea sunt definite de sisteme de reguli care limitează zona de indeterminare și de inițiative personale” (Wunenburger 1979: 210).

egalitate constrângătoare. Pierderea libertății individuale – mascată ori ignorată în utopia didactică și serios resimțită în utopia literară (mai cu seamă în antiutopie), va fi pregnant reliefată prin experiența istorică a modului utopic, în concretizarea sa cea mai deplină: societățile totalitare care fac în mod demagogic apologia unei libertăți colective. Înțelegerea acestui fenomen a preocupat numeroși cercetători ai utopiei. R. Muchieli vorbește spre exemplu de „existența unui fond comun, o dorință de a crede, ce pare a fi corelată cu o aspirație spre salvare/scăpare” (Muchieli 1960: 118), iar J. J. Wunenburger vede în această căutare neobosită a mai-binelui o dorință de a re-construi perpetuu realitatea: „Fie că e vorba de un limbaj religios sau politic, aspirația de a re-trăi după alte norme bântuie secolele” (Wunenburger 1979: 90).

Pornind de la speculația utopică și definind fericirea ca „ideal al imaginației” Kant (1965: 37, 42) își închipuie profilul societății ideale astfel: „...ceea ce e desenul suprem al naturii, un Stat cosmopolit universal, se va întemeia într-o zi: nucleu în care se vor dezvolta toate disponibilitățile speciei umane” sau, în altă parte: „în sfârșit, într-o zi [...] se va stabili o stare de fapt care, dată fiind o comunitate civilă universală, va putea să se mențină prin ea însăși ca un automat”.

Imaginarea unor „alte norme” sau a unei noi „stări de fapt” reprezintă invariabil un model pentru societatea istorică. În aceeași ordine de idei N. Frye, în studiul său *The Stubborn Structure*, încearcă să explice strânsa intercondiționare real/imaginar pe parcursul dezvoltării istorice a discursului utopic, surprinzând la rândul său alternanța elementelor reale cu cele imaginare în realizarea concretă a imageriei utopice:

Marile utopii clasice iau forma orașelor-state și cu toate că sunt imagine, au fost gândite ca fiind aidoma orașelor-state, regăsibile cu exactitate, în spațiu. Utopiile moderne se inspiră dintr-un model uniform de civilizație răspândit pe întregul pământ, și astfel se face referire la ele ca state-planetare, dispunând de tot spațiul necesar. Noile utopii ar trebui să împrumute forma modificărilor nivelatoare ale societății ce înlocuiesc treptat locașurile fixe ale vieții (Frye 1970:134).

Cantonarea în imaginar este rezultatul experienței eșuate în istorie și deși utopia își justifică existența pe coordonata esențială a dialogului real-imaginar, ea se va retrage invariabil în matca „fantasmagoriei”, dovedind în chiar cele mai elaborate proiecte ale realității o frustrantă incapacitate de a se finaliza – așa cum se va vedea din radiografia făcută celor două idei definitorii pentru societatea contemporană: neo-liberalismul – ca orientare ideologică – și globalismul – ca tendință de organizare socială.

2. Utopia contemporană între globalism și neo-liberalism

Evoluția mentalității utopice în societatea contemporană se conturează ca paradigmă a prototipului „mitului progresist și revoluționar pentru care epoca de aur e maturizarea de la sfârșitul veacurilor și pe care tehnicile și revoluțiile o accelerează” (Eliade 1956: 55). Utopistul contemporan încearcă să domine istoria nu atât controlând timpul sau spațiul, cum o făcea în utopia tradițională, cât propunându-ne agresiv o discuție asupra prezentului – pe care îl dorește modificat *imediat*. Această atitudine se conturează în două tendințe specifice societăților moderne, tendințe ce se constituie în două teme mari ale utopiei contemporane: neo-liberalismul

și globalismul. Tendința este semnalată și de J. J. Wunenburger (1979: 200): „Societățile moderne, în măsura în care ele par să se apropie tot mai mult de modelul utopian, își vor regăsi această unanimitate și omogenitate planetară, dispărute în zorii timpurilor moderne”. Același cercetător ne oferă chiar o descriere sugestivă a acestor societăți noi (Wunenburger 1979: 207-208): „...cetățenii sunt din ce în ce mai integrați într-un sistem economic și standardizat. [...] Societățile moderne devin societăți de masă” sau, în altă parte:

Societatea modernă descoperă cu brutalitate în oglindă o omenire unică, ordonându-și visele primare după o ordine cosmică și un guvern mondial de cetățeni apatrizi și schimbându-și în spațiile continentale bunurile produse de sistemele tehnice adiacente. [...] Niciodată istoria reală nu s-a apropiat mai mult ca acum, în mod obiectiv, de o mega-cetate utopiană.

Proiecțiile utopice imaginare se răsfrâng pe nesimțite asupra structurilor modurilor de viață reale, instituind un dublu regim al imaginii, fantasmatic și realist. Un studiu temeinic al structurii societăților moderne (Durand 1998: 208) scoate în relief tot mai frecvent similitudini ale organizării acestora după modelul utopic: „...e greu să nu constatăm suprapunerea ciudată a modelelor mecanice ale utopiei cu comportamentul unei societăți de masă moderne, a cărei negare nu este decât expresia unei conștientizări a falsei lor perfecțiuni”. Tendințele literaturii utopice contemporane se încadrează într-un astfel de profil, în care distingem o perspectivă de abordare preponderent universalistă, vizând întreaga umanitate și care va fi dominată de un raționalism excesiv, legitimat de însăși ideea de bază a oricărei utopii – aceea de a găsi soluții cu funcție de corectare a realității. Utopia modernă este, prin urmare, tentată să gândească în termeni globali și să mediteze asupra ideilor neo-liberale ca posibil punct de plecare în construcția noii societăți utopice.

2. 1. Neo-liberalismul utopic

Dovada cea mai relevantă a diluției granițelor dintre imaginar și realitate în cazul utopiei actuale s-a concretizat în preocuparea specialiștilor din diverse domenii (sociologi, politologi, autori de ficțiune) de a găsi în realitatea contemporană indicii ale mentalității utopice și forme noi de manifestare a acesteia. Fenomenul pe care îl semnalăm este acela al coborârii utopiei pe pământ, în real, într-un soi de imperioasă așezare în paralel a idealului utopic secular și a realității imediate, obsedată de împlinirea imediată a acestui ideal. Modul concret în care se realizează această tendință este eseul (adesea în forma articolului de presă) sau disertația didactică, construită pe structura specifică utopiei: Om/umanitate – Fericire – Bine – Progres. Mentalitatea utopică a contemporaneității poate fi subscrisă curentului neo-liberalist, care a pătruns masiv în viața societății în ultimele decenii. Identificarea succintă a orientărilor neo-liberalismului contemporan ne va permite să evaluăm gradul de corespondență a acestora cu matricea utopică și să conturăm o nouă imagine pentru utopia contemporană – rezultat al unui discurs integrator.

Vom analiza un articol apărut în „Le Monde Diplomatique”, în martie 1998, intitulat *L'essence du néolibéralisme*, în care Pierre Bourdieu, profesor la Collège de France, raportează în permanență scopul și trăsăturile specifice neo-liberalismului contemporan la valorile umaniste ale utopiei, oscilând între optimismul încrezător al

împlinirii unei societăți perfect fericite și avertismentul cinic al antiutopiei. Observăm că structura discursului – polemică și didactică – diferă neesențial de aceea a oricărei utopii didactice. Întâlnim aceeași expunere de fapte, aceeași prezentare bipolară, antitetică, același ton analitic declarativ, chiar și aceleași „griji” „punctuale” pentru umanitate: Binele, Fericirea etc. În marea spirală a dezvoltării istorice a utopiei, am îndrăzni să afirmăm că utopia didactică a sfârșitului de mileniu, deși mai rafinată în imagini, mai exactă în delimitări și mai nuanțată în tematică, nu se deosebește cu nimic de utopia didactică a Antichității. S-au modificat elementele cu care operăm, grație progresului societății și evoluției umanității, însă valorile la care ne raportăm și mijloacele pe care le invocăm în a atinge aceste valori au rămas în bună măsură neschimbate de secole. Un exemplu în acest sens îl constituie însuși articolul în discuție.

Profesorul Bourdieu definește neo-liberalismul ca „program științific de cunoaștere (a Lumii/societății) convertit în program politic de acțiune”, care are drept obiectiv crearea „unei piețe pure și perfecte”, identificată în fapt cu punerea în practică a unei utopii – aceea a „ordinii pure și perfecte”, capabilă să asigure funcționarea armonioasă a unui model macro-economic global. Cei trei parametri pe coordonatele cărora se realizează profilul orientării neo-liberaliste sunt aceiași care au constituit pilonii utopiei didactice tradiționale: economicul, politicul și socialul. Analiza acestor parametri se face pornind de la experiența practică (un alt element definitoriu pentru didactica utopică) și raportând-o în permanență la un prezent dispus și pre-dispus la schimbare, așezat sub lupa analistului hiper-raționalist, capabil să semnaleze imediat greșeala și să indice o soluție alternativă. Departe de a se mai defini drept o lume virtuală în cadrele imaginarului, utopia – fie didactică, fie literară – glisează înspre realitate, o copiează și o alterează într-un proces sinestezic, sperând în rezultate imediate, care să apropie visul (altădată plasat în ne-spațiu și ne-timp sau într-un viitor îndepărtat) de momentul prezent. Elemente proprii realității precum „logica economică fondată pe concurență și eficacitate”, „logica socială supusă regulii echității”, „programul distrugerii metodice a comunităților, [...] a structurilor colective ce constituie un obstacol în calea logicii pieței pure”, „contractul de muncă” presupunând o violență structurală paradoxal așezată sub semnul libertății și concomitent amenințată de spectrul șomajului – toate acestea definesc neo-liberalismul, dar simbolizează în același timp „fragmente” de gândire utopică insinuate în realitate. Ceea ce reproșăm cu precădere utopiei didactice și experimentelor utopice de tipul falansterului este demonstrat în mod practic astăzi de către neo-liberalism care, spune profesorul Bourdieu, tinde la nivel global să favorizeze clivajul dintre economie și realitățile sociale, scopul său fiind acela de a construi la nivelul realității un sistem economic conform descrierii teoretice, adică „un fel de mașină logică ce apare ca un șir de constrângeri ce pun în mișcare agenții economici”. În ecuație apar termeni care nu sunt deloc străini imaginarului utopic: *mondializarea* (globalizarea piețelor financiare), *super-controlul producției* (rentabilitate, parteneriat, management, politici de personal și salariale), *planuri sociale* făcute și re-făcute – toate evoluând înspre *politica liberului schimb*. Acesta este profilul societății prezentului, la un pas de împlinirea visului utopic pe pământ și făcând, invariabil, aceeași greșeală pe care planul utopic o face de secole: încercă să impună un model nicicând verificat prin experiment, să impună realității

schimbări economice și sociale profunde, fără a-i înțelege complexitatea, dorind să aducă în realitate „utopia ultra-consecventă”. Referindu-se la specialiștii care și-au imaginat o astfel de utopie neo-liberală Pierre Bourdieu remarcă:

Separati prin întreaga lor existență și mai ales prin formația lor intelectuală, cel mai adesea în întregime abstractă, livrescă și teoretică de lumea economică și socială așa cum este ea, ei sunt cu precădere înclinați să confunde problemele logicii cu logica problemelor (Bourdieu 1998: 3)⁵.

Spre deosebire de didactica utopică clasică, retorica utopică didactică a prezentului părește tonul autoritar, este mai rezervată în a se entuziasma în fața propriilor proiecte și este chiar capabilă să le supună analizei critice, apropiindu-se de super-raționalitatea utopiei de avertizare. Care sunt inconvenientele utopiei neo-liberale – se întrebă autorul, găsind imediat câteva: inducerea inegalității, dispariția progresivă a universurilor autonome ale creației culturale prin impunerea valorilor comerciale, distrugerea instanțelor colective capabile să contracareze această mașină economică infernală – a Statului în primul rând (în favoarea mondializării) – și, nu în ultimul rând, susținerea unui cult al „învingătorului” ce impune cinismul și competiția scăpată de sub control. Sunt inconvenientele unei utopii a cărei premisă a fost unilaterală: s-a acordat o atenție disproporționat de mare economicului în defavoarea socialului sau politicului, dezechilibru ușor de explicat dacă avem în vedere importanța și ponderea elementului economic în societățile moderne. Ordinea nouă pe care o impune deja în realitate este, la rândul ei, un fragment imperfect al unei posibile viitoare existențe utopice – supusă modificărilor sau îmbunătățirilor pe chiar parcursul construcției sale, cu scopul declarat de a depăși „interesul egoist și pasiunea individuală a profitului” și de a construi „colectivități orientate în urmărirea rațională a scopurilor elaborate și consimțite în mod unitar”. Se reliefează în acest punct al evoluției planului utopic importanța Statului mondial în controlul acestor disfuncționalități și în susținerea interesului public pentru a redirecționa pozitiv acest nou tip de utopie (economică și politică) ca formă supremă a împlinirii umane.

Acest exemplu de program utopic cu corespondențe clare în realitatea istorică contemporană demonstrează relația de interdependență între utopia didactică și specificul mentalității sociale la un moment dat. Din această perspectivă, subliniem faptul că, de-a lungul evoluției sale, utopia didactică apare ca dependentă de trei elemente esențiale ale cunoașterii:

1. *spațiu-timp*: în zorii dezvoltării sale, ca dependent de geografie, discursul didactic utopic își plasează modelele în spații imaginare, într-un timp – altul decât cel prezent (acaparată în totalitate de real) și insistă pe delimitarea real-imaginar;
2. *dezvoltarea științelor*: conduce la dezvoltarea a două tipuri divergente de utopie – una încrezătoare în efectul benefic al progresului științific, capabil să apropie modelul utopic de contingent, alta dezamăgită de impactul cuceririlor științifice asupra ființei și privind cu neîncredere dispo-

⁵ Toate citatele folosite în acest subcapitol se regăsesc în Bourdieu 1998: 3.

nibilitățile acesteia de a uza de aceste cuceriri în folosul omului (premisa antiutopiei, a utopiei de avertisment);

3. *socialitatea*: sesizabilă în utopia contemporană, tot mai interesată de rolul și funcțiile individului în societatea globală supusă presiunilor economicului, politicului, socialului.

Pe măsură ce fiecare din cele trei elemente își epuizează „necunoscutele” – suplinite în scrierile utopice de imaginație, discursul didactic se apropie tot mai mult de realitate, sfârșind, precum în exemplul ales de noi, prin a se transforma într-o analiză sistematică a realității, față de lacunele căreia oferă soluții care trimit la aceeași realitate.

2. 2. Globalism și utopie

În ansamblul utopiei sfârșitului de secol XX, „noua utopie” evoluează într-un dialog constant cu realul, cu imediatul, sub incidența mentalității momentului și sub puternica influență a orientărilor sociale și politice actuale. Această tendință este evidențiată de posibilitățile aproape nelimitate ale prezentului, care servesc drept sursă de inspirație pentru autorii de utopii. Aceștia apelează nu atât la imaginație în a construi fantasme, cât la resurse ce le permit să re-ordoneze datele realului. Noua utopie se bazează pe date concrete și ignoră adesea valoarea creatoare a imaginației (să ne amintim că J. J. Wunenburger deplângea impactul utopiei asupra imaginarului, recuzita utopică având un efect de sărăcire a acestuia). Autorul de utopie se transformă dintr-un vizionar solidar cu lumea sa „unică și posibilă”, într-un dependent de „evenimentul contemporan”, mărturisind cu convingere că „o altă lume este posibilă” și proclamând „nevoia de utopie” (Ramonet 1998: 9) drept orientare esențială a lumii contemporane. Ne aflăm, credem noi, în plin curent neo-utopic, susținut de pragmatismul economic și politic al lumii contemporane. Utopia încetează a mai fi „visul de mai bine” - produs al imaginației – și tinde, la scară mondială, a se transforma în țelul mai mult sau mai puțin declarat al ideologiilor politice și al programelor economice.

Pornind de la aceste premise istorice, vom încerca să demonstrăm că existența utopiei literare nu este nicio clipă pusă în pericol de aceste oscilații minore, ce vizează mai degrabă perspectiva, unghiul din care sunt privite faptele, și nu esența acestora. Vom folosi ca argument în demonstrația noastră un articol aparținând lui Ignacio Ramonet, apărut în „Le Monde Diplomatique” și intitulat *Nevoia de utopie*, care realizează o trecere în revistă a trăsăturilor definitorii ale pragmatismului utopic contemporan, pe fondul unei orientări necondiționate spre împlinirea idealului *Cetății fericite* la nivel planetar. Evident, ca tipologie, articolul face parte din marea familie a creațiilor utopice cu pronunțat caracter didactic, apelând la disertație ca modalitate de prezentare.

Se menționează mondializarea sau globalizarea ca element definitoriu al lumii moderne și, în strânsă legătură cu aceasta, negarea Statului și a ideii de cetățenie. Este pusă în evidență paradigma progresului „ca ideologie ce susține planificarea absolută a viitorului”, se invocă revoluția în informatică ce favorizează expansiunea economiei informatizate și mondializarea. Paradoxal, autorul observă la modul critic

cum evoluția noilor tehnologii nu poate fi asociată progresului societății, cum politicul pare a deveni subordonat tehnostiințelor, cum modelul economic unic și hipertehnologizarea disipează omenirea în indivizi izolați sau cum logica competiției a fost ridicată la rang de „imperativ natural al societății”, golind de sens sintagmele „a trăi împreună” sau „bine comun”. Toate aceste *erori*, născute din proiectele utopice ale Occidentului (obsedat de ideea libertății absolute) sau ale Orientului (unde ambiția egalitarismului absolut a eşuat în societățile totalitare imaginate de antiutopii), au în centrul lor omul și modul în care viitorul trebuie gândit de către acesta.

Nici neo-liberalismul, cu lacune mult prea serioase pentru a se potrivi matricei utopice, nici globalizarea – idee în esență utopică dar implicând, la fel, disfuncționalități la nivelul modelului utopic – nu s-au dovedit a fi soluții serioase în rezolvarea problemelor prezentului și nici baze de plecare solide pentru eşafodajul unei noi utopii. Iată cum, în prag de mileniu trei, scriitorul sau teoreticianul noii utopii nu face decât să proclame „nevoia de utopie”, în timp ce utopia rămâne la cunoscutul ton analitic și declarativ al programului economic, politic, ideologic ori social, la stadiul incipient de căutare a unei „noi organizări a lumii”, exprimându-și încrederea în proiecte inedite, vizând „o societate reconciliată, în armonie cu ea însăși”. Proiectului neo-liberalist global i se caută deja un contra-proiect, o contra-ideologie, capabilă să se opună modelului dominant actual. Se invocă adesea eşecul experimentelor utopice fondate pe ideea de progres, care au degenerat deseori în totalitarism, opresiune și manipulare (reprezentate prin experiența dureroasă a diverselor utopii-experiment ale Europei de Est).

Nu ne aflăm mai aproape de zidurile *Cetățile fericite* decât era Platon atunci când își imagina cetatea ideală, de vreme ce analistul contemporan observă inocent că avem nevoie de „visători care gândesc și de gânditori care visează” pentru a găsi un *anume* mod de a vedea și a analiza societatea. Care să fie specificul acestui mod cu totul special, menit să aducă salvarea? Autorul articolului este de părere că acesta ar trebui să fie „colectivitatea” capabilă să „ia în stăpânire” viitorul. Criticând vechi utopii, ajungem, se pare, din nou la un motiv specific recuzitei utopice tradiționale: stupul, colectivitatea, grupul, cu o menire clară în edificarea societății utopice. În calitatea noastră de observatori pe cât posibil imparțiali ai „creșterii și descreșterii” influenței inventarului de simboluri ale utopismului, nu putem decât să semnalăm dezvoltarea unui fenomen ușor detectabil în evoluția imaginarului utopic. În funcție de mentalitatea colectivă a momentului, creatorul de utopie aduce sub lumina reflectorului un *anume* motiv sau temă utopică, pe care o epuizează în cele mai nesemnificative detalii, la început cu entuziasmul creatorului de lume nouă, apoi cu îngrijorarea experimentatorului dezamăgit și înșelat în așteptările sale, sfârșind în cinismul autorului care își neagă produsul propriei imaginații.

Revenind la ultimul motiv ales drept soluție salvatoare în proiectele utopice actuale, și *anume colectivitatea*, autorul articolului insistă pe rolul asociațiilor internaționale (simboluri ale unei posibile comunități globale viitoare), în defavoarea partidelor care și-au pierdut credibilitatea (pentru că sunt fie „generaliste”- adică pretind că pot regla toate problemele societății, fie „locale” – perimetrul lor de acțiune se limitează la granițele unei țări). Astfel de asociații îndeplinesc cel puțin două condiții ale utopismului practic: ele sunt constituite pe anumite teme majore ale

societății – șomajul, mediul, sănătatea –, fapt ce ne reamintește de „ingineria socială pas cu pas” propusă de Karl Popper, și sunt internaționale (perspectiva globală neavând, prin urmare, de suferit). Pentru moment, constatăm că mentalitatea actuală înglobează aceste două tipuri de *angajare* înspre edificarea unui nou model utopic (cel puțin la nivelul declarativ al discursului utopic didactic), anume „angajarea globală” și „angajarea imperioasă privind o anumită cauză precisă”. Existența concretă a unor astfel de asociații oferă ocazia analistului politic să se hazardeze în noi presupuneri, prea puțin îndepărtate de practica utopică, și să viseze la „posibilități de renaștere a acțiunii politice” prin efortul global al comunității. Internaționalismul asigurat prin funcționarea Organizației Națiunilor Unite – organism care ar putea impune „un proiect de pace perpetuă” (un alt motiv definitoriu al oricărei utopii) și globalismul fondat pe o nouă „etică a viitorului” sunt cele două linii de forță ale momentului contemporan, cu ecou de netăgăduit în imaginarul utopic actual.

În urma analizei efectuate, concluzia noastră este că atât globalismul, cât și neo-liberalismul aduc în prim-plan prea puține elemente noi în recuzita gândirii utopice. Nesfârșitul lanț al idealului utopic ipostaziat, răspunzând sensibil la fiecare moment de dezvoltare a societății și apărând în perfectă armonie cu nevoile schimbătoare ale existenței istorice, conține în prezent, ca și cu sute de ani în urmă, aceeași casetă de valori imuabile ale umanității. Aceasta explică încă o dată, constanța temelor utopice, subtila rezonanță a acestora la schimbările exteriorului, moderația cu care ideea utopică absoarbe devălmășia stimulilor veniți din afară și, nu în ultimul rând, scleroza formelor de expresie – practice sau ficționale – ale modului/genului utopic.

Bibliografie

- Bloch 1970: E. Bloch, *A Philosophy of the Future*, Herder & Herder.
- Bourdieu 1998: Pierre Bourdieu, *L'essence du néolibéralisme*, „Le Monde Diplomatique”, Mars.
- Durand 1998: G. Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în arhetipologia generală*, traducere de Marcel Aderca, postfață de Cornel Mihai Ionescu, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Eliade 1956: Mircea Eliade, *Forgerons et Alchimistes*, Paris, Flammarion.
- Frye 1970: Northrop Frye, *The Stubborn Structure. Essay on Criticism and Society*, II, London, New Fetter Lane, EC4.
- Kant 1965: Immanuel Kant, *Idée d'une histoire universelle au point de vue cosmologique*, în *La naissance de l'histoire*, Gonthier-Médiations.
- Lapouge 1978: G. Lapouge, *Utopie et civilisations*, Paris, Flammarion.
- Muchieli 1960: R. Muchielli, *Mitul cetății ideale*, Paris, PUF.
- Ramonet 1998: Ignacio Ramonet, *Besoin d'utopie*, „Le Monde Diplomatique”, Mai.
- Wunenburger 1979: J. J. Wunenburger, *L'utopie ou la crise de l'imaginaire*, în Jean-Pierre Delarge (éditeur), *Encyclopédie universitaire*, Paris, Editions Universitaires.

Contemporary Utopia between Neo-liberalism and Globalism

The last half of the 20th century brings up a pessimistic note for the utopian studies, born out of the delusions of history. Improving the world on a global scale (by means of neo-liberalism and globalism, which influenced the utopian literature) becomes a tireless obsession of the utopian dreams. The role of imagination within this context is an unrewarding one: it refuses reality, incapable of solving the problems of mankind, but at the same time, it cannot detach from reality, being inspired by it in the process of imagining parallel worlds. This complex phenomenon is approached in this paper. However, maintaining the imaginary perspective, the study describes the evolution and distortion of a characteristic usually assigned to utopia – the illusive desire to organize and “structure” mankind, a wish whose legitimacy and impact upon the individual (at present as well as in antiquity) represents an endless opportunity of characterizing the human being.